

ПРОБЛЕМИ ВІДСТУПЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ВИМОГ У ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

PROBLEMS OF ASSIGNMENT OF FUTURE CLAIMS IN CIVIL LEGAL RELATIONS

Линник О.А., юристка

ЮФ «Василь Кісіль і Партнери»

Стаття присвячена висвітленню характерних ознак і проблем відступлення майбутніх вимог у цивільних правовідносинах. В умовах динамічного розвитку зобов'язальних відносин, що складають цивільний оборот, заміна суб'єктного складу зобов'язань стає все більш поширеною. Значної популярності у договірній практиці набувають правочини, спрямовані на заміну осіб у зобов'язаннях, особливо ті, що стосуються відступлення права вимоги. Однак не будь-які вимоги можна відступити шляхом цесії. Зокрема, як цивілістична доктрина, так і судова практика неоднозначно ставляться до відступлення майбутніх вимог. Цивілісти зауважують, що відступлення майбутніх вимог може відбуватися двома способами, а саме: відступлення недозрілих і невизначених вимог. Відступлення недозрілих вимог передбачає відступлення вимоги, яка вже існує, але буде реалізована у майбутньому. Відступлення невизначених вимог передбачає відступлення вимоги, яка ще не існує, але може виникнути у майбутньому. Вимоги, які не визначені на момент передачі, можуть з'явитися в майбутньому в залежності від певних юридичних обставин. Якщо передача права на недозрілі вимоги вже має певну практику і може мати певне законодавче обґрунтування, то передача права на невизначені вимоги значно критикується у судовій практиці. Зокрема, як визначає у своїх рішеннях Верховний Суд, право на вимогу повинно бути чітко ідентифіковане і дійсне на момент передачі. Передача ж за правомочним невизначених, позбавлених конкретного змісту вимог, у тому числі й на майбутнє, тягне за собою наслідки у вигляді неукладеності відповідного правочину, оскільки його сторонами не досягнуто згоди щодо предмета правочину або такий предмет не індивідуалізовано належним чином. Для врегулювання питання відступлення майбутніх вимог, зокрема з урахуванням відмінностей між недозрілими та невизначеними вимогами, рекомендується на рівні ЦК України встановити заборону відступлення невизначених вимог. Окрім цього, доцільно було б на законодавчому рівні надати перелік ознак, які притаманні невизначеним вимогам, що, з одного боку, підсилить правову визначеність, а з іншого боку, дозволить уникнути великої кількості судових справ щодо оспорювання правочинів з відступлення майбутніх вимог з цих підстав. Цей підхід також знайшов відображення в Концепції оновлення Цивільного кодексу України від 2020 року.

Ключові слова: цесія, майбутня вимога, невизначена вимога, недозріла вимога, право вимоги, зобов'язання, заміна кредитора.

The article is devoted to highlighting the characteristic features and problems of the assignment of future claims in civil legal relations. In the context of the dynamic development of obligations that make up civil turnover, the replacement of the subjective composition of obligations is becoming increasingly common. Transactions aimed at replacing persons in obligations, especially those related to the assignment of claims, are gaining considerable popularity in contractual practice. However, not all claims can be assigned by cession. In particular, both civil doctrine and judicial practice are ambiguous about the assignment of future claims. Civilists note that the assignment of future claims can occur in two ways, namely: the assignment of immature and indefinite claims. The assignment of immature claims involves the assignment of a claim that already exists but will be realized in the future. The assignment of indefinite claims involves the assignment of a claim that does not yet exist but may arise in the future. Claims that are not defined at the time of transfer may arise in the future depending on certain legal circumstances. If the transfer of rights to immature claims already has a certain practice and may have a certain legislative basis, then the transfer of rights to indefinite claims is significantly criticized in judicial practice. In particular, as the Supreme Court determines in its decisions, the right to claim must be clearly identified and valid at the time of transfer. The transfer of indefinite claims, devoid of specific content, including for the future, under the contract entails consequences in the form of non-conclusion of the relevant contract, since its parties have not reached an agreement on the subject of the contract or such subject has not been individualized properly. To regulate the issue of the assignment of future claims, in particular, taking into account the differences between immature and indefinite claims, it is recommended to establish a ban on the assignment of indefinite claims at the level of the Civil Code of Ukraine. In addition, it would be advisable to provide at the legislative level a list of features inherent in indefinite claims, which, on the one hand, will strengthen legal certainty, and on the other hand, will avoid a large number of court cases regarding the challenging of transactions for the assignment of future claims on these grounds. This approach was also reflected in the Concept of renewal of the Civil Code of Ukraine of 2020.

Key words: cession, future claim, immature claim, indefinite claim, right to claim, obligation, substitution of creditor.

У цивілістичній доктрині питання щодо правових наслідків відступлення майбутніх прав є дискусійним. На практиці відступлення майбутніх вимог досить поширене. Зокрема, у міжнародних комерційних відносинах широкого поширення набули правочини, на підставі яких здійснюється відступлення групи вимог, часто навіть без їхньої індивідуалізації [1, с. 61–62]. Це пов'язано саме з можливістю передачі майбутніх грошових вимог, про що прямо йдеться в міжнародних нормативно-правових актах.

Зокрема, відповідно до ст. 5 Конвенції УНІДРУА про міжнародний факторинг, у відносинах сторін факторингових операцій умова договору, яка передбачає передачу наявних або майбутніх зобов'язальних вимог, є дійсною навіть без їхньої індивідуальної специфікації у разі, якщо на момент підготовки або вчинення правочину такі вимоги можна визначити [2].

Інший приклад – Принципи європейського договірного права, відповідно до яких право вимоги, що виникає з майбутнього чи наявного договору, може бути передане іншій особі, якщо на момент набуття чинності договором або в інший момент, визначений сторонами, це право може бути індивідуалізоване [3].

У українській юридичній літературі розглядаються два варіанти відступлення майбутніх вимог.

Перший варіант полягає в тому, що право вимоги вже існує, але строк (термін) його реалізації виникне в майбутньому. Такі вимоги в цивілістичній доктрині отримали назву недозрілих.

Другий варіант – право на момент відступлення ще не існує, але може виникнути у майбутньому залежно від певних умов, строків чи інших факторів. Наприклад, залежно від наявності або відсутності прострочення виконання зобов'язання, право на стягнення неустойки може з'явитися у майбутньому або взагалі не виникати, проте його у будь-якому випадку можна передати іншій особі у разі відступлення права вимоги за основним зобов'язанням [1, с. 62–63]. Такі вимоги називаються невизначеними.

У ст. 514 ЦК України закріплене правило, за яким обсяг прав, що передаються, визначається на момент переходу цих прав, якщо інше не встановлене договором або законом [4]. Формулювання цієї норми вказує на її диспозитивність, тобто не виключається можливість зміни обсягу прав. Таким чином, відступлення прав, обсяг яких

буде визначено в майбутньому, вважається законодавчо прийнятним.

Щодо відступлення незрілих вимог, то такі правочини є достатньо поширеними на практиці. Новому кредитору важливо, щоб право існувало і щоб його можна було індивідуалізувати у правочині, на підставі якого відбувається цесія. Той факт, що на момент відступлення права вимоги строк його реалізації ще не настав, не впливає на інтереси нового кредитора, оскільки він отримає виконання зобов'язання у той же строк і на тих же умовах, що і первісний кредитор. Прикладом може слугувати відступлення права вимоги повернення кредиту за договором кредитування, якщо на момент цесії термін повернення кредиту ще не настав.

Інший приклад – відступлення права вимоги за договором, предметом якого є стягнення з боржника неустойки за відсутності підстав для її застосування на момент передачі прав, однак з можливістю її стягнення в майбутньому [1, с. 63].

Ідея включення незрілих вимог до цивільного обороту, у тому числі їх використання як застави або предмета цесії, знаходить підтримку як у судовій практиці, так і в теорії права. Однак виникає питання щодо можливості передачі невизначених вимог. Деякі учені вважають, що такі вимоги не можна передати іншій особі, оскільки за законом обсяг прав, які передаються, визначається на момент передачі. Критичне ставлення до можливості передачі невизначених вимог висловив проф. Кот О. О., який зауважив, що договір про відступлення таких вимог буде визнаний недійсним, оскільки умови про предмет договору і навіть сам предмет договору на момент його укладення ще не існує [5, с. 73].

Іншої думки притримується Пушай В. І., який вважає, що право вимоги, яке виникне в майбутньому, може бути предметом цесії. В обґрунтування своєї позиції науковець наводить такі аргументи [1, с. 68].

По-перше, положення ст. 514 ЦК України, що встановлює обсяг прав, які передаються до нового кредитора у зобов'язанні, має диспозитивний характер. Це дозволяє сторонам встановлювати момент «фіксації» обсягу зобов'язального права вимоги, відмінний від моменту їх передачі.

По-друге, законодавець уже неодноразово вказував на можливість укладення договорів щодо об'єктів, які на момент укладення договору юридично не існують або права на які з'являться у відчужувача лише в майбутньому. Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 656 ЦК України, предметом договору купівлі-продажу може бути товар, який є в наявності у продавця, або той, який буде придбаний (створений, набутий) ним у майбутньому [4]. Також відповідно до ч. 2 ст. 576 ЦК України, предметом договору застави є майно (речі, цінні папери, майнові права), яке заставодавець набуде або може набути після виникнення застави. Окрім цього, відповідно до ч. 2 ст. 5 Закону України «Про іпотеку», предметом іпотеки може бути нерухоме майно, яке стане власністю іпотекодавця вже після укладення іпотечного договору [6]. Інший приклад – відповідно до ч. 2 ст. 718 ЦК України, предметом договору дарування можуть бути майбутні майнові права дарувальника [4]. Отже, усі ці перелічені приклади підтверджують можливість обігу невизначених вимог.

По-третє, майбутня вимога може бути визначена за наявністю певних ознак, вказаних у договорі. Зобов'язальне право вимоги повинно бути визначене у договорі так, щоб його можна було однозначно визначити в момент виникнення права. Отож договір про цесію має містити вказівки на підстави та умови виникнення права вимоги, характер майбутнього права та особу боржника. Визначеність переданого права вимоги стосовно його змісту, обсягу та особи боржника має бути встановлена не в момент укладення правочину про цесію, а в момент виникнення права вимоги.

ЦК України не має жодних імперативних вимог щодо способів ідентифікації права вимоги в правочині про його відступлення або майбутнє відступлення новому кредитору. Сторони можуть обрати будь-які засоби або ознаки,

що дозволять визначити підстави виникнення вимоги, її характер, обсяг, зміст тощо. Важливо, щоб за допомогою таких засобів майбутня вимога з невизначеної не стала визначеною, однак набувала характеру вимоги, яка *може* бути визначена (курсив наш. – О. Л.) [1, с. 68].

По-четверте, аналіз міжнародних нормативно-правових актів підтверджує, що питання відступлення майбутніх вимог є на порядку денному міжнародної уніфікації норм про передачу зобов'язальних прав. Деякі рекомендації, які стали результатом цієї уніфікації, відповідають концептуальним засадам, закріпленим у ЦК України [1, с. 68].

Наприклад, Конвенція ООН про уступку дебіторської заборгованості у міжнародній торгівлі 2001 року визнає дійсність відступлення майбутніх вимог як між цедентом та цесіонарієм, так і до боржника [7]. Згідно з ч. 1 ст. 8 Конвенції, відступлення майбутньої дебіторської заборгованості не може бути визнане недійсним між цедентом і цесіонарієм або щодо боржника тільки тому, що воно передбачає передачу майбутньої заборгованості [7]. Момент передачі майбутньої дебіторської заборгованості визначається моментом відступлення права, що встановлюється за умовами договору між цедентом і цесіонарієм. Це запобігає можливій невизначеності прав цесіонаря, що може негативно вплинути на можливість цедента отримати кредит під майбутню дебіторську заборгованість.

Така конструкція ґрунтується на юридичній фікції щодо майбутньої заборгованості, де майбутнє право вважається таким, що переходить до нового кредитора з моменту укладення договору про цесію. Таким чином, для цілей відступлення права вимоги за майбутньою вимогою враховуються характеристики вже наявної вимоги.

Однак важливо розрізнати два сценарії: (i) коли право вимоги ще не існує, але може бути передане, і (ii) коли право вимоги взагалі не існує через недійсність правочину, з якого воно випливає. Перше є правомірним, а друге – протиправним [1, с. 70].

Оцінка дійсності права вимоги, що передається, базується на вимогах, закріплених у ст. 519 ЦК України, які мають на меті захист інтересів особи, якій передається право вимоги, та передбачають відповідальність первісного кредитора за недійсність переданого ним права вимоги. Дійсність права вимоги означає, що воно залишається юридично чинним у момент передачі його іншій особі [1, с. 70].

Закон прямо регулює можливість відступлення майбутньої вимоги у правилах щодо факторингу. Відповідно до ч. 2 ст. 1078 ЦК України, майбутня вимога вважається переданою фактору з дня виникнення права вимоги до боржника. Якщо передання права грошової вимоги обумовлене певною подією, воно вважається переданим з моменту настання цієї події. У цих випадках додаткове оформлення відступлення права грошової вимоги не вимагається [4].

Відповідно, у такому разі договір буде консенсуальним. До того ж, при виникненні права вимоги (перетворення майбутньої вимоги в наявну) право грошової вимоги за таким договором переходить без підписання сторонами іншого (крім договору) документа.

Що стосується договору цесії, то законодавча норма про те, що відступити можна лише дійсну вимогу дає підстави вважати, що неможливо замінити кредитора у зобов'язаннях щодо майбутніх вимог. Такий спір був на розгляді Верховного Суду (справа № 914/868/17), у якому позивач просив суд визнати недійсним договір про відступлення права вимоги [8]. В обґрунтування своєї позиції позивач зазначав, що за договором було передано вимогу, яка не існувала на момент переходу прав. У постанові від 24 квітня 2018 року Верховний Суд не погодився з висновком апеляційного господарського суду про те, що «чинне законодавство не забороняє відступлення майбутніх вимог». Верховний Суд зауважив, що це твердження стосується майбутніх вимог тільки за умови їх визначеності, тоді як передача за правочиним невизначених, позбавле-

них конкретного змісту вимог, у тому числі й на майбутнє, тягне за собою наслідки у вигляді неукладеності відповідного правочину, оскільки його сторонами не досягнуто згоди щодо предмета правочину або такий предмет не індивідуалізовано належним чином [8].

Отже, оскільки сторони договору не досягли згоди з його істотних умов, йдеться про неукладеність цього договору. Такий договір не можна визнати недійсним у судовому порядку. Верховний Суд зазначив, що недійсним може бути визначений лише укладений договір; а встановивши факт неукладеності оспорюваного договору, суд мав відмовити в позові, тому що неукладеність договору виключає визнання його недійсним, оскільки він не є таким, що відбувся [8].

Верховний Суд також розглядав подібний спір у справі № 910/11965/16, де кредитор відступив до третьої особи право на нарахування інфляційних витрат та 3% річних за грошовим зобов'язанням боржника [9]. Суд фактично заперечив тотожність понять «дійсне право вимоги» та «право вимоги, яке вже виникло», вказавши, що чинне законодавство не забороняє відступлення майбутніх вимог за умови їх чіткої визначеності. Оскільки за матеріалами справи умови договору відступлення є чітко визначеними та унеможливають нерозуміння або виникнення сумнівів щодо предмету відступлення (яке саме право відступається цесіонарію), а законодавством не забороняється відступлення майбутніх вимог, то третьою особою із самостійними вимогами було відступлено позивачу дійсне право на нарахування за майбутній період та стягнення з відповідача за первісним позовом 3 % річних та інфляційних витрат [9].

Іншу позицію зайняв Верховний Суд у постанові від 3 липня 2019 року (справа № 639/4836/17-ц), де категорично вказав, що майбутня вимога (вимога, що може виникнути в майбутньому) не може бути предметом договору про відступлення права вимоги (цесії) [10]. На думку Суду, тлумачення ст. 514 ЦК України таким чином, що договором про відступлення права вимоги сторони можуть, серед іншого, визначати також більший обсяг права вимоги, що відступається, аніж обсяг, що існує на момент відступлення у кредитора, суперечить самій суті договору цесії, за яким може відступатися право вимоги в обсязі, який не може перевищувати того обсягу права вимоги, який має цедент станом на момент відступлення свого права вимоги цесіонарію.

Отже, на думку Верховного Суду, диспозитивність ст. 514 ЦК України стосується не можливості передавання майбутнього права вимоги, а визначення сторонами договору цесії меншого обсягу та умов права вимоги, тобто саме в межах тих обсягів і умов, які існували в цедента станом на момент такого передавання. Отже, Верховний Суд вважає, що відступлення права вимоги може здійснюватися тільки відносно дійсної вимоги, що існувала на момент переходу цих прав. Відповідно, Суд тлу-

мачить ст.ст. 512, 514 ЦК України як такі, що забороняють відступати майбутні вимоги [10].

Таких висновків дійшов також Вищий господарський суд України у постанові від 19 жовтня 2015 року (справа № 910/3498/15-г), де вказав, що тільки договору факторингу, порівняно з іншими договорами, притаманна можливість здійснювати відступлення як наявної, так і майбутньої грошової вимоги. Інші договори, включаючи загальний договір відступлення права вимоги (цесії), розраховані на відступлення лише наявних вимог [11].

На необхідності більш чіткого регулювання відступлення майбутніх вимог наголошено і в Концепції оновлення Цивільного кодексу України від 2020 року [12, с. 35]. Зокрема, пропонується доповнити ст. 514 ЦК України «Обсяг прав, що переходять до нового кредитора у зобов'язанні» положеннями про можливість відступлення прав, що виникнуть у майбутньому – так звані «недозрілі права» (за моделлю договору факторингу). Водночас на рівні закону пропонується закріпити недопустимість відступлення невизначених прав вимоги. Ми підтримуємо такий підхід, оскільки закріплення на рівні ЦК України конкретних правил щодо неможливості відступлення невизначених прав вимоги зі специфікацією ознак «невизначеності» допомогло б уникнути більшості судових спорів, пов'язаних із оспорюванням правочинів з відступлення права вимоги на цій підставі.

Отже, первісний кредитор може передати новому кредитору у зобов'язанні тільки належним чином індивідуалізоване зобов'язальне право вимоги. Індивідуалізація вимоги забезпечується наявністю цілої низки складових, а саме: предмета вимоги, кредитора як активної сторони зобов'язання, боржника як пасивної сторони зобов'язання, змісту вимоги (який становлять конкретні дії майнового характеру, які повинен виконати боржник), підстав виникнення вимог, що передаються [1, с. 76].

Недотримання сторонами правила щодо індивідуалізації права вимоги тягне за собою визнання договору про відступлення права вимоги неукладеним, а право вимоги вважається таким, що не перейшло до нового кредитора [1, с. 76].

Отже, аналіз положень ЦК України, що регулюють відступлення права вимоги, дає підстави стверджувати, що предметом цесії може бути дійсна, належним чином індивідуалізована майнова вимога. Наведені ознаки предмета цесії є сутнісними, оскільки відсутність хоча б однієї з них позбавляє можливість розглядати майнову вимогу як предмет цесії.

До дійсних належать такі права вимоги, які юридично існують, виникнуть в майбутньому, або права по зобов'язаннях, за якими не настав строк виконання. Причому поняття дійсних вимог є ширшим, ніж наявних або існуючих, оскільки дійсними можуть бути не тільки зобов'язальні вимоги, що існують у даний час, а й ті, що виникнуть у майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пушай В.І. Уступка вимоги і переведення боргу в цивільних правовідносинах (на матеріалах судової практики): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ. 2005. 199 с.
2. Конвенція УНДРУА про міжнародний факторинг (Оттава, 28 травня 1988 року): Міжнародний договір від 28 травня 1988 року. *Офіційний вісник України*. 2007. № 84. Ст. 3127. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_210#Text (дата звернення: 30.07.2024).
3. Lando, O., Beale, H. Principles of European Contract Law: Parts 1 and 2. Combined and Revised. The Hague: Kluwer Law International. 1999. 561 p.
4. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № № 40–44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> – Текст (дата звернення: 30.07.2024).
5. Кот О. О. Перехід прав кредиторів: Історія. Теорія. Законодавство. К.: Юрінком Інтер. 2002. 160 с.
6. Про іпотеку: Закон України від 05 червня 2003 року. № 898-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 38. Ст. 313. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-15#Text> (дата звернення: 30.07.2024).
7. United Nations. United Nations Convention on the Assignment of Receivables in International Trade. New York. 2001. URL: <https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/cto-assignment-convention-e.pdf> (дата звернення: 30.07.2024).
8. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду у справі № 914/868/17 від 24 квітня 2018 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73730399> (дата звернення: 30.07.2024).
9. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду у справі № 910/11965/16 від 18 жовтня 2018 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77749354> (дата звернення: 30.07.2024).
10. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 639/4836/17-ц від 3 липня 2019 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82915112> (дата звернення: 30.07.2024).
11. Постанова Вищого господарського суду України у справі № 910/3498/15-г від 19 жовтня 2015 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/52613612> (дата звернення: 30.07.2024).
12. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ: *Видавничий дім «АртЕк»*. 2020. 128 с. URL: <https://pravo.ua/wp-content/uploads/2021/01/Projekt-Konsercii-onovlennja-Civilnogo-kodeksu-Ukraini.pdf> (дата звернення: 30.07.2024).